

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Поняття "соціальний інститут" належить до наукових термінів, які не мають міждисциплінарних кордонів і широко використовуються майже в усіх галузях суспільних знань. Проте іноді його застосування у соціології викликає чималі труднощі і непорозуміння. Першим, хто започаткував даний термін і ввів у науковий обіг у рамках соціологічної теорії був Г. Спенсер. Він вважав соціальні інститути каркасом соціуму і головним наслідком процесу диференціації суспільства. Основну місію описаних ним шести типів соціальних інститутів (політичного, промислово-економічного, профспілкового, обрядово-культурно-церемоніального, церковно-релігійного і домашньо-сімейного) він вбачав у забезпеченні еволюції регулятивної системи суспільства. Пріоритетні наукові позиції у поясненні природи соціальних інститутів у вітчизняній соціології належать Ю. Леваді, який розумів їх як центр (вузол) діяльності людей, що зберігає свою стабільність протягом певного часу і забезпечує стабільність усєї соціальної системи, мінливі соціальні потреби людей. В останні роки чільне місце у розв'язанні даних теоретичних проблем посідають праці Є. Головахи, С. Войтовича, О. Іващенко, В. Матусевича, М. Маліковського, В. Оссовського.

Згідно з уявленнями польського соціолога М. Маліковського, соціальний інститут є цілеспрямовано організоване або спонтанно сформоване суспільне утворення, наділене матеріальними і нематеріальними засобами діяльності, спираючись на які воно виконує спеціальні дії, що забезпечують інтеграцію людських намагань, регуляцію поведінки та задоволення певних суспільних потреб [1, с. 140]. Слід особливо підкреслити, що істотною ознакою інституту є "регулювання" (від лат. *regulo* – упорядкувати), що означає "упорядкування, налагодження, приведення чогонебудь у відповідність із встановленими нормами, правилами" [2, с. 226]. Дане регулювання в узагальненому, комплексному вигляді, на думку В. Матусевича, окреслює його зміст (упорядкування і підтримка стабільності), об'єкт (суспільні

відносини і діяльність людей), засоби (визначені норми) та кінцеву мету (орієнтація на потреби суспільної системи) [3, с. 46].

В умовах сьогодення розмаїття суспільних відносин та багатогранність людської природи видозмінюють як структуру соціальних інститутів, так і надають динаміки їх розвитку (відмирання і ліквідація одних, поява інших). Соціальні інститути, постійно розвиваючись, змінюють свої форми [4, с. 54]. При недотриманні конкретних принципів й умов функціонування, деякі соціальні інститути стають дисфункціональними, у їх роботі виникають збої, порушення, що певною мірою дестабілізує суспільство. Необхідність суспільних трансформацій усвідомлюється тоді, коли ключові інститути втрачають здатність здійснювати адаптацію та інтеграцію людської діяльності й організацію соціального порядку. Саме ця інституціональна дисфункція та зумовлена нею дезінтеграція суспільства є головними чинниками, які й спонукають до трансформації соціальних інститутів [5, с. 151].

Сьогодні вже зрозуміло, що думка про ймовірне збереження колишніх соціальних інститутів за нових соціальних умов навряд чи є конкурентоспроможною у поясненні чинників соціальної стабільності в українському суспільстві. Завдання полягає у тому, щоб нові соціальні інститути у найкоротші терміни набули необхідних атрибутивних якостей для виконання своїх інтегративних і стабілізуючих функцій [6, с. 10–11]. Проте не слід забувати, що пов'язуючи процеси радикальних соціальних змін (зокрема й пострадянську трансформацію суспільства) з процесами деінституціалізації і становлення нових соціальних інститутів, руйнація інституційних засад соціального життя у будь-якому із секторів є передумовою виникнення соціальної кризи, що є загрозою існування даного суспільства і його здатності забезпечувати життєво важливі соціальні потреби.

Тому, на відміну від радикальної деінституціалізації, поступова і виважена зміна соціальних інститутів в умовах сучасного українського суспільства є важливою основою його розвитку відповідно до внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають потребу у змінах. Досвід посткомуністичних перетворень у державах Центральної і Східної Європи, що дістали назву "оксамитових революцій", продемонстрував можливість украї стислої в історичному часі докорінної зміни інституціональної системи без притаманної таким процесам у

минулому тотальній соціальній дестабілізації. Це стосується й України, де не спостерігається навіть традиційного у період революційних перетворень різкого загострення соціально-класових і міжетнічних відносин. Навпаки, нинішня Україна продемонструвала багато у чому перспективні для усього людського суспільства (особливо, ближнього зарубіжжя) механізми підтримки соціальної стабільності у даних умовах, що позначилося й на певному поліпшенні соціального самопочуття населення.

Незважаючи на те, що у науковій літературі, ЗМІ від середини 90-х роках ХХ ст. частіше зустрічаються висновки західних учених і експертів про неможливість справжніх ринкових перетворень у пострадянських країнах без належних інститутів, які захищають права індивідів, у сучасних умовах для вивчення традицій постсоціалістичного суспільства провідні соціологи й економісти Росії, України активно звертаються до каталізованих поточними соціальними змінами нових неінституціональних економічних теорій. Мова йде, наприклад, про започатковану лауреатом Нобелівської премії американським економістом Р. Коузом нову концепцію трансакційних витрат – додаткових витрат, які, на відміну від прямих витрат, пов'язані не з процесом виробництва, а з процесом обміну, отриманням прав на використання ресурсів, надбанням індивідуальних пільг і привілеїв [7, с. 63].

Російський економісоціолог В. Радаєв дійшов висновку, що на мікрорівні господарських відносин неформальні витрати значно перевищують формальні витрати у бізнесі. Зокрема, вихід на ринок, охорона бізнесу, збереження ділових контактів передбачають великі трансакційні витрати, що невпинно збільшуються [8, с. 6].

В Україні надзвичайно актуальною є проблема вивчення причин відсутності належного ринкового інституційного середовища, осмислення процесів формування і становлення нових економічних інститутів. Одну зі спроб порушити проблему у даній сфері наукових інтересів зробила відомий вітчизняний науковець І. Попова, яка, виходячи з даних українського моніторингу 2002 р., дійшла висновку, що "моральна оцінка, яка супроводжує підприємництво, тіньові практики, визначається також цінностями сімейного життя та дружби, професійно виконаної роботи" [9, с. 49]. Така оцінка в умовах ринкової

діяльності (з огляду на духовні критерії спільного блага та справедливості) є найважливішою моральною складовою, моральним виправданням тіньових практик і основою удосконалення законодавства держави у визначених аспектах потрібних практик. У програмі діяльності Кабінету міністрів України 2005 р. не випадково наголошується: "Сьогодні ми робимо перші кроки назустріч людям. Але ми зробимо набагато більше і найближчим часом люди відчують результати нашої праці" [10, с. 8].

Проте самої лише легалізації, легітимізації "тіньових інститутів" явно бракує для перетворення їх на принципово нові, ефективні соціальні структури, що відповідають новим декларованим цілям розвитку держави і суспільства. Сучасне українське суспільство все частіше зустрічається з парадоксом подвійної інституціоналізації: інститути державної медицини, освіти поєднуються з легалізованими приватними клініками, навчальними закладами; депутати всіх рівнів виконують подвійні ролі – наукових обранців і підприємців. У соціальній структурі суспільства інституціоналізувався нееквівалентний соціальний обмін (коли більшість – "народ страждалець" – отримує менше, ніж його реальний внесок, а "процвітаюча мафія" – куди більше, ніж дозволяють легальні джерела доходу). Наразі, як свідчать соціологічні дослідження, більшість членів суспільства не довіряють ані колишнім, ані новим соціальним інститутам, відчувають анемічну деморалізованість, але зберігають соціальну витримку, толерантність і віру у перспективу розвитку суспільства у річниці загальноцивілізаційного процесу [6, с. 15, 21]. У нових умовах дослідники, теоретики і практики з більш прискіпливою зацікавленістю повинні ставитися як до функціональної, так і дисфункціональної діяльності всіх соціальних інститутів держави, оскільки стан інституціональної системи сьогодні є важливим індикатором стабільності і розвитку суспільства у цілому. "Високі цілі європейської інтеграції, – підкреслив Президент України В. Ющенко, виступаючи у Європейському Парламенті, – вимагають проведення адміністративної реформи та посилення інституційної спроможності органів державної влади. Вона має бути здійснена у максимально стислі терміни й адаптувати наш внутрішньо-державний апарат до сучасних вимог і викликів" [11, с. 3].

Перспективою українського суспільства є його перехід до внутрішньо несуперечливої інституціональної системи, грома-

дянського суспільства, до розвитку т. зв. "неоінституціональної політики", ґрунтованої на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, які сприятимуть формуванню соціального капіталу і нових форм демократичної правової, політичної, економічної і духовної культури.

Література

1. Malikowski M. Instytucja i instytucjonalizacja jako kategorie sociologie // *Studia soziologiczne*. – 1989. – №1.
2. Большая советская энциклопедия. – М., 1958. – Т. 36.
3. Матусевич В. Соціальний інститут: функція, генеза, структура // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – №4.
4. Сірий Є. Соціологія // *Навч. посібник*. – К., Атіка, 2004.
5. Войтович С. Проблема соціальних інститутів у соціології // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 1999. – №2.
6. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – №4.
7. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2003. – №1.
8. Радаев В. Российский бизнес: структура трансакционных издержек // *Общественные науки и современность*. – 1999. – №6.
9. Попова І. Моральне виправдання і нормативна складова тіньових практик // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – №1.
10. Урядовий кур'єр. – 2005. – 11 лютого.
11. Урядовий кур'єр. – 2005. – 25 лютого.